

KAPRONCZAY KÁROLY*

Az egészségügyi felvilágosítás útjai a 19. és 20. században

A KEZDETEK

A közegészségügyi törvény (1876) nemcsak a közegészségügyet kívánta újból rendezni, szervezetét felépíteni, működését ellenőrizni, de számolt azzal is, hogy az elmaradott egészségügyet nemcsak az államhatalom segítségével, hanem neveléssel is megváltoztathatják. Igaz, a higiéné oktatásáról külön nem szólt, de lehetőséget biztosított rá, mint a higiéné alkalmazott területének. Az iskola-egészségügy, az iskolaorvosi rendszer kiépítése során került előtérbe az egészségügyi felvilágosítás, amelynek lényeges fórumának az iskolát tartották. Itt fogalmazódott meg, hogy az egészséges életmódra való nevelés, az egészségvédelem legfontosabb feltételeinek ismertetését már az iskolában kell elkezdeni, az egészségtan oktatását a legfontosabb eszköznek tekintették. A rendszer megvalósulásának első állomása nemcsak az iskolaorvosok alkalmazása (1885) volt, hanem 1887-ben megindulhatott az iskolaorvosi és egészségtan tanárok képzése, igaz csak a középiskolák számára. Már a miniszteri rendelet idején robbant ki az egészségtan oktatásával kapcsolatos vita, amely szerint egyesek fontosnak, mások feleslegesnek tartották a tárgykör előadását a népiskolákban. A középiskolákban mindenki szükségesnek tartotta, az alsóbb iskolákban még az iskolaorvosi intézmény fenntartását is ellenezték. **Fodor József** és a hazai közegészségtan kiválóságai minden körülmények között ragaszkodtak nemcsak a rendszerhez, hanem szellemi egészségvédelmi, higiéniai és életmentési ismeretek népiskolai tanításához. Valójában ez a vita nemcsak az iskolaorvosi rendszer népiskolai megvalósítását késleltette (1906-ban valósult meg), hanem több befolyásos pedagógiai szakember szerint az „iskola nem gyógyintézet”, így az elemi egészségügyi ismeretek oktatása a népiskolákban csak az 1900-as évek elején valósulhatott meg. Ez is arra készítette a hazai orvostársadalom legjobbjait, hogy 1886-ban megalakítsák az Országos Közegészségügyi Egyesületet, amely a társadalmat kívánta mozgósítani, hogy az orvosok és nem orvosok összefogásával átformálhassák a magyar társadalom közegészségügyi szemléletét, az emberi környezethez való viszonyát. Itt nemcsak az emberek egészségére gondoltak, hanem a környezetre is, így ez a hazai környezetvédelmi mozgalmak egyik eredője is. Az egyesületnek nemcsak orvosok, értelmiségiek, hanem a társadalom minden polgára tagja lehetett, aki tenni akart az ügyért. Az egyesület a felvilágosítás erejével kívánt hatni, így kezdettől fogva a hazai egészségügyi felvilágosítás legfőbb szervezete lett, s hatása csakhamar lemérhetővé vált. Számos egészségvédő, környezet- és társada-

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1029 Budapest, Török utca 12.

lomvédő intézkedés és javaslat innen indult ki, így kezdeményezői lettek az iskolai szervezett testnevelésnek, a hazai sportmozgalomnak, az olimpiai eszmének stb. Az egyesület 1887-ben elindította az *Egészség* című folyóiratot (1887), amelynek első főszerkesztője Fodor József (1847–1901), a hazai közegészségtan nemzetközi jelentőségű szervezője, a felvilágosítás tudományos elindítója volt. A lap kezdettől valóban a hazai egészségnevelés és egészségügyi felvilágosítás legfőbb fóruma lett, szerzői között a hazai orvostudomány legkiemelkedőbb tagjait találjuk, és valóban nem tekintették „lealacsonyítónak” a népszerűsítést, a felvilágosítást. A kor kiemelkedő orvosainak többléből jelentek meg azok a felvilágosító alapvetések, amelyeken nemzedékek tanultak egészséges életmódot, alapvető orvosi ismereteket, helyes életmódra való felkészülést. A lap mellékleteként indult el 1891-ben az *Egészség Könyvtára* sorozat, amelyben ugyancsak jeles szerzőktől ismeretterjesztő-felvilágosító könyvek láttak napvilágot. Ezek nemcsak az elemi ismereteket népszerűsítették, hanem az egyes szakágak (szemészet, sebészet, gyermekgyógyászat, női betegségek, gyermekápolás stb.) alapvető ismereteinek tárai is lettek. A 1900-as évek elejétől az *Egészség Könyvtára* kiadásában valóban széles ismeretterjesztés folyt, amelynek alapja az *Egészség* című lap volt. Maga az Országos Közegészségügyi Egyesület elsősorban az írott felvilágosítást szolgálta, míg az 1885-ben alapított Budapesti Önkéntes Mentőegyesület az elsősegélynyújtást, a sérültek nem orvos általi ellátását népszerűsítette tanfolyamokon, iskolákban és oktatási intézményekben.

MEGALAKUL A MAGYAR VÖRÖSKERESZT

Más jellegű volt a Magyar Vöröskereszt tevékenysége, amely alapításától (1881) kezdve két szinten képzett hivatásos és önkéntes ápolónőket. Az utóbbi a felvilágosítás új formája volt, hiszen ennek több formája működött: a Vöröskereszt helyi fiókegyesületei (városokban, nagyobb településeken) három héttől három hónapig, később hat hónapig terjedően nemcsak elemi ápolási ismereteket tanítottak, hanem a hosszabb időre tervezett tanfolyamokon orvosi, egészségvédő ismereteket is átadtak. Ez főleg a fiatal lányok, polgári és gimnáziumi tanulók körében volt népszerű, hasonlóan a Magyar Vöröskereszt szervezésében (1901-től) elindított *Anyák iskolája*. Ezekben a tanfolyamokon csecsemő- és gyermekápolási ismereteket oktattak. E vonatkozásban igen fontos szerep jutott a vidéken (de a városokban is) működő okleveles bábáknak, az 1912-től fokozatosan kiépülő védőnői hálózatnak, a *Stefánia Szövetség* munkatársainak.

A 1900-as évek elejétől egyre nagyobb szerep jutott az egészségügyi felvilágosítás területén a Magyar Vöröskeresztnek, amelynek Egészségügyi Bizottsága, valamint sajtóosztálya széles körben adott ki az alsóbb iskolai végzettséggel rendelkezők részére felvilágosító broszúrákat, amelyek a gyermekápolással, fertőző betegségekkel, balesetvédelemmel, elsősegélynyújtással stb. foglalkoztak. A Magyar Vöröskereszt felvilágosító tevékenységéhez fűződik az alkoholizmus, a dohányzás, a káros szenvedélyek elleni felvilágosító tevékenység és küzdelem elindítása. Különös jelentősége volt a két világháború között, amikor a háborús és katonai egészségügyet segítő részlegeinek leépítése után elsősorban szociális gondozással, felvilágosítással foglalkozott. Különös jelentőségű volt (1926) az Ifjúsági Vöröskereszt megszervezése, amely nemcsak a vöröskeresztes mozgalom számára kívánta megnyerni az ifjabb nemzedékeket, hanem erőteljes egészségnevelési és felvilágosító munkát fejtett ki körükben. A gyermekgondozási, házi ápolónői tanfolyamai elsősorban a leányok körében voltak népszerűek, nemcsak városokban, hanem vidéken is. Az elsősegélynyújtó, a különböző mentő (vízi, bányai, majd légi) tanfolyamain szerzett ismereteket hivatalos okmányok kiadásával zárták. Az 1924-től kiépült szociális gondozó vöröskeresztes hálózatnak nemcsak anyagi és nyomorenyhítési feladatai voltak, hanem a perifériákra szorult néprétegek körében erőteljes felvilágosító tevékenységet is kifejtett. Az egészségügyi felvilágosítás elsősorban társadalmi szervezetek kezében volt, amelyeket az állam anyagilag is támogatott, sőt ösztönözte ilyen irányú tevékenységüket. E tevékenység nyomán valóban bővültek az ismeretek, bár legnagyobb szerepe a népiskolai és középiskolai egészségnevelésnek volt, főleg az alapismeretek tekintetében.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI FELVILÁGOSÍTÁS EGYÉB TÁRSADALMI ÉS ÁLLAMI SZERVEZETEI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Az egészségügyi felvilágosítás területén a 1900-as évek elejétől felbecsülhetetlen szerepet játszottak a szakszervezetek, amelyek az érdekvédelem egyik alapvető kérdésének tartották a munkavédelmet, a baleset-elhárítást és az ezzel összefüggő egészségnevelést. A nevezetes vasárnapi iskolák egyik témaköre éppen az egészségügyi felvilágosítás, az elsősegély-nyújtási ismeretek oktatása lett. Ugyancsak fontos szerepet játszottak a különböző ifjúsági mozgalmak, így a cserkészlet is, ahol ún. egészségügyi csapatokat, mentőosztásokat is szerveztek, általános feladatnak tekintették az egészségvédelmi ismeretek elsajátítását. A testi higiéné tanítása minden cserkészcsapat alapvető foglalkozásai közé tartozott.

Az egészségügyi felvilágosítás a századelőn és a két világháború között a társadalom öntevékenységéből kisarjadt egyesületek és társaságok feladatkörében maradt, szervezett formát a Tanácsköztársaság Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosságától kapott, ahol az egészségügyi propagandamunkára külön bizottságot hívtak életre, viszont jelentős kiszélesítésére nem volt elegendő és megfelelő felkészültségű szakember, így előadóképző tanfolyamok szervezését határozták el. Ennek egyik állomását képezte az 1919. április 20-án megnyílt Népegészségügyi Kiállítás, amit a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár rendezett. A propagandamunkába be kívánták vonni a középiskolásokat, egyetemi hallgatókat, orvosokat, pedagógusokat, mindazokat, akiket alkalmasnak tartottak a munka végzésére.

Az 1927-ben megnyílt Országos Közegészségügyi Intézet, mint a közegészségügyet szervező elméleti és gyakorlati intézmény szintén egyik feladatának tekintette az egészségnevelést, a felvilágosító tevékenységet, ennek érdekében nemcsak alapvető felméréseket végzett, pl. a falugészségügyre nézve az 1930-as években, hanem felvilágosító tevékenységet is kifejtett. Ez nem volt tevékenységének alapvető követelménye, de szükségét érezte ezen munka támogatását, elősegítését. Kiadványai, felvilágosító röplapjai az egészségnevelést szolgálták, elsősorban vidéken, hiszen felmérései is bizonyították a falusi lakosság elemi ismereteinek hiányát.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI FELVILÁGOSÍTÁS SZERVEZETI ÁTALAKULÁSA 1945-TŐL

1945 után az egészségügyi felvilágosítás már hagyományosnak tekinthető szervezeti-társadalmi formái felbomlottak; vagy a háború miatt szétzilálódtak, vagy 1945–1947 között megszűntek. Az ideiglenes kormány Népjóléti Minisztériuma programjában kifejtette, hogy a felvilágosító és nevelőmunkát folyamatosan és tervszerűen az állami egészségpolitika részévé kívánja tenni. Az 1010/1949. (I. 29.) és a 2820/1949. (III. 26.) Kormányrendelet az ország területén folyó mindenemű közegészségügyi felvilágosító, nevelő- és propagandamunka irányítását és ellenőrzését – az iskolai egészségtan tanításának kivételével – a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe utalta. Ugyancsak ennek egyik részét jelentette az Országos Közegészségügyi Intézet újjászervezése, amelyet a felvilágosító és egészségnevelő tevékenység elveinek kidolgozásával bíztak meg. Az Egészségügyi Minisztérium megszervezése után önálló főosztályra bízták a közegészségügy, járványügy felső irányítását, amely a tudományos munka alátámasztására az Országos Közegészségügyi Intézetre, az Országos Munkaegészségügyi Intézetre, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézetre, a Humán Oltóanyagtermelő és Kutató Intézetre és az ekkor életre hívott Egészségügyi Felvilágosító Központra támaszkodott. Ez utóbbi „köztes intézmény” lett az Egészségügyi Felvilágosítás Társadalmi Tanácsa és a Mezőgazdasági Munkaegészségügyi Bizottság, valamint a SZOT Munkavédelmi Tudományos Kutatóintézete között. Az Egészségügyi Felvilágosítási Központ feladata lett országos szinten a legszélesebb körben megszervezni az egészségügyi propagandát, olyan kiadványokat szerkeszteni, amelyek az általános egészségnevelés mellett az akkor aktuális egészségügyi problémákhoz is igazodtak. Ez az intézmény adta ki azon propagandaanyagokat is, amelyek a balesetvédelemmel, a munkavédelemmel, a mezőgazdaság speciális higiénéjával foglalkoztak és a vele együttműködő társadalmi szervezetek és bizottságok javaslatára készültek

el. Igaz, sok esetben az aktuálpolitika propagandacéljait is szolgálta, de ez csak kis részt jelentett tevékenységében. Valóban a lakosság legkülönbözőbb életkorú és iskolai végzettségű rétegeihez magas színvonalú egészségnevelési anyagokat juttatott el, neves szerzőkkel működött együtt. Az 1954-ben kiépülő Közegészségügyi és Járványügyi Állomásokon külön szakember foglalkozott az egészségnevelés és felvilágosítás kérdéseivel, helyi szinten szervezte és mérte fel az adott terület kérdéseit, problémáit, ennek megfelelő szakanyagot kért és terjesztett.

Az 1945 után új profilt felvevő Magyar Vöröskereszt és a vele 1948-ban egyesült Nemzeti Segély szervezete ugyancsak foglalkozott egészségneveléssel és felvilágosítással. Az utóbbi szervezetet ugyan a Magyar Vöröskereszt tevékenységének ellensúlyozására hívták életre, majd a Magyar Vöröskereszt átszervezése után egyesítették vele, felvilágosító tevékenységük lényegesen eltért. A Magyar Vöröskereszt, bár igen nagy hagyományokkal és gyakorlattal rendelkezett ezen a területen, 1945–1948 között csak visszafogottan fejtett ki ilyen tevékenységet, míg a Nemzeti Segély elsősorban nyomorenyhítő, a tuberkulózis ellen való küzdelem tevékenységét szorgalmazta. Az egyesülés után a Magyar Vöröskereszt egyik alaptevékenysége éppen az egészségügyi felvilágosítás lett, amelyet a tömegszervezetté tétele után kiépített helyi vöröskeresztes szervezeteiben és csoportjaiban, az Ifjúsági Vöröskereszten keresztül fejtett ki. Tömegmozgalom keretében szervezte meg az elsősegélynyújtó és balesetvédelmi tanfolyamait, a különböző felvilágosító és egészségnevelési programjait. Ettől függetlenül legnagyobb akciója a véradó mozgalom lett, amellyel valóban nagyobb tömegeket mozgósított, létfontosságú segítséget nyújtott a betegellátásnak. Kiemelkedő színvonalú tevékenysége ellenére – mint minden felülről irányított mozgalom – formálissá vált, mint azt a tömegszervezeti keretek is bizonyították.

A különböző ifjúsági és társadalmi szervezeteket is bekapcsolták az egészségügyi felvilágosítási és egészségnevelési programokba, így az úttörőmozgalmat, a DISZ, később a KISZ tevékenységét. Az egészségügyi ismeretterjesztést a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat is programjába iktatta, országos és helyi szervezetein belül orvosi és egészségügyi szakosztályokat létesített, melyeknek feladata lett – megfelelő szakemberek felkérésével – előadássorozatok, ismeretterjesztő foglalkozások szervezése. Az igen népszerű József Attila Szabadegyetem is felvette alapprogramjába az egészségnevelési, orvosi és egészségügyi témaköröket, melyek az orvostudomány legújabb eredményeitől a legaktuálisabb helyi problémákig foglalkoztak a kérdésekkel. A felvilágosítást szolgálták a különböző heti és havi kiadványok, így az Egészségügyi Felvilágosító Központ kiadásában az Egészség, az Egészségügyi Felvilágosító Központ Tájékoztatója (1960-tól Egészségnevelés), a TIT lapok (Élet és Tudomány, a Természet Világa), a Magyar Vöröskereszt Család című folyóirata, de szép számmal jelentek meg helyi kiadványok, illetve a Medicina Kiadó által jelentős számban és példányszámban népszerűsítő könyvek és sorozatok.

TÖREKVÉSEK AZ EGÉSZSÉGÜGYI FELVILÁGOSÍTÁS MEGÚJÍTÁSÁRA 1963-TÓL

1963-ban a kormányzat megváltoztatta az egészségügyi felvilágosítás tevékenységét. A tevékenység irányítására továbbra is az egészségügyi minisztert kérték fel, tanácsadó szervezetként az Egészségügyi Felvilágosítás Társadalmi Tanácsát rendelték ki, amelyben valamennyi minisztérium, társadalmi és szakszervezet, valamint az MSZMP képviselője foglalt helyet. Ekkor hazánk is csatlakozott a Nemzetközi Egészségügyi Felvilágosítás Uniójához. Ezzel egy időben a kormány utasította az államigazgatási szerveket és felkérte a társadalmi szervezeteket, hogy az egészségügyi felvilágosítás szerveit a lakosság egészségügyi műveltségének fejlesztésében, a társadalom egészségügyi tevékenységének kialakításában, az egészségügyi ismereteken alapuló helyes egészségügyi szokások széles körű elterjesztésében saját feladatkörük területén a legmesszebbmenően támogassák. Ettől függetlenül azonban az egészségügyi felvilágosítás színvonala nem javult, sőt hanyatlott, a felülről jött utasításoknak tett eleget, továbbra is a legfőbb egészségnevelő vidéken a körzeti orvos, a védőnő és a gyógyszerész maradt, míg a városokban a kampányszerűen beindított tanfolyamok nem sok eredményt hoztak. 1966-ban már újabb átszervezést terveztek, amelyben nagyobb szerepet szántak a Magyar Vöröskeresztnek. Kritikaként említették, hogy – bár elfogadott

forma az egészségnevelés az oktatásban, a továbbképzésben – a felvilágosító tevékenység erőtlen, a decentrumok nem rendelkeznek megfelelő munkatársakkal. Viszont már ekkor világossá vált, hogy az Egészségügyi Felvilágosító Központnak és decentrumnak nincs vetélytársa, nincs olyan ellenpólusa, amely jobb teljesítményre, eredményesebb munkára ösztönözné, ugyanakkor a „megfelelő munkatársak” hiánya kimondatlanul is kifejezte: az ezen tevékenységre irányított emberek nemcsak itt, de máshol is csak eredménytelen munkát tudnak kifejtetni. A válság jelei mutatkoztak meg abban is, hogy 1967-ben a KISZ júniusban elsődleges feladatai közé emelte az ifjúság egészségvédelmével való fokozott törődést, valamint az alkoholizmus elleni küzdelmet.

1977-től átrendeződés következett be az egészségügyi felvilágosítás területén, amit nemcsak az jelzett, hogy az Egészségügyi Felvilágosító Központot Országos Egészségügyi Felvilágosító Központtá, majd Országos Egészségnevelési Intézetté szervezték át, hanem az egyes hangsúlyozott feladatokra országos bizottságokat szerveztek, így alakult meg még 1962-ben az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság, amely nemcsak a felvilágosítással foglalkozott, hanem a védekezés szervezeti formáit is szervezte, de ilyen feladatokkal bízták meg az addig is felvilágosítással foglalkozó szervezeteket, így a Magyar Vöröskeresztet, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatot is.

Az egészségügyi felvilágosítás, hasonlóan az ismeretterjesztés más területeihez, az 1980-as évektől válságos korszakokat ért meg. Az 1950-es évektől a centralizált és erősen „kézi vezérlésű” és versenytárs nélküli forma alapos megújulást igényelt, az addigi gyakorlat ellaposodott, az ország egyre nehezebb anyagi problémái miatt egyre nagyobb pénzügyi gondokkal küzdött. Nemcsak kiadási, finanszírozási gondok jelentkeztek, hanem a szervezett programok is elnéptelenedtek. Az 1980-as évek végén, amikor sorra alakultak a különböző egyesületek, társulatok, régi társaságok kezdték meg újból tevékenységüket, a megadott formák nemcsak megújhodást vártak, hanem az új szervezetek elvonták az addigi – egyre fogyó – közönséget. Az egészségügyi felvilágosítás területén hatalmas konkurenciát jelentettek az újabb kiadványok, periodikák, szervezett programok, amelyek vonzóbbak és sokoldalúbb témaválasztással valóban népszerűbbek lettek, sőt a média – a szervezett műsorok és programok mellett a reklámokkal is – eredményes tevékenységet fejtett ki. 1990-ben a Népjóléti Minisztérium felügyelete alatt működő Országos Egészségnevelési Intézetet Nemzeti Egészségnevelési Intézetté szervezték át, feladata nemcsak a felvilágosítás, az egészségnevelés népszerűsítése, hanem ilyen programok kidolgozása is lett.

A rendszerváltás után a Magyar Vöröskereszt új alapszabálya nemcsak régebbi autonómiáját szerezte vissza, hanem nagyobb és önálló terepet kapott az orvosi és egészségügyi ismeretek terjesztése és a felvilágosítás területén. Nem felülről kapott programokat kellett végrehajtania, hanem az adott kornak megfelelő feladatokat tudott teljesíteni. Bizonyították azt az AIDS-programja, az alkoholizmus, a nemi betegségek, a dohányzás stb. elleni programjai, az ismeretterjesztés modern lehetőségeinek – tévé, video – felhasználása.

Az 1980-as évek végétől viszont új jelenségként jelentek meg az addig szigorúan ellenőrzött vagy éppen tiltott természetgyógyászati irányzatok, és a nem hivatalos medicinához tartozó gyógyító eljárások felvirágoztak. Hihetetlen gyorsasággal terjedtek ezen szervezetek, társasági-egyesületi vagy éppen vállalkozási formában és – éppen eddigi tiltott vagy eltitkolt voltuk miatt – igen nagy népszerűségnek örvendtek. A kuruzslás és gyakran az életet veszélyeztető tevékenység ellen való küzdelem lett a felvilágosítás legfőbb célja, amelyben a valóban felvilágosító célokat hirdető szervezetek egyetértettek, csak gyakran a konkurencia jobb anyagi lehetőségei miatt nem mindig tudtak eredményesek lenni.

AZ ALKOHOLIZMUS ELLENI KÜZDELEM A 19. SZÁZAD VÉGÉTŐL NAPJAINKIG

A magyar egészségügyi felvilágosítás 20. századi témakörei az egészségnevelés (higiéniai, táplálkozási, járványügyi, balesetvédelmi, elsősegély-nyújtási stb.), a csecsemő- és gyermekgondozás és -nevelés voltak, de mellettük mindvégig az alkoholizmus elleni küzdelem propagandája is kiemelkedett. Az 1894. évi Nemzetközi Orvosi és Demográfiai Kongresszuson született meg a javaslat az alkoholizmus elleni szervezett felvilágosító küzdelem megszervezésére. 1896-ban az

Országos Közegészségügyi Tanács is foglalkozott a kérdéssel, mivel a belügyminiszter a munkaterv kidolgozására kérte fel. Az ekkor készített országos felmérés szerint az ország 18 millió lakosa évente átlagban 175 millió forintot költött szeszes italokra, ebből egy főre 52 liter jutott, amelyből 14 liter pálinka volt. Csak összehasonlításként: ebben az évben az állam összes kiadása 475 millió pengő volt, ebből népoktatásra 2,3 milliót fordítottak. Az 1898. évi felmérés szerint a lakosság munkás és paraszti rétege (83%-a) körében volt nagyarányú az alkoholizmus, 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot hirdetett az alkoholizmus elleni propaganda és küzdelem megszervezésével kapcsolatos mű megírására. Ebben az évben a Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszuson javasolták, hogy az alsó- és középfokú iskolákban aktív alkoholelleses propagandát fejtsenek ki, alkoholelleses egyesületet szervezzenek a propaganda megszervezésére. 1898-ban megalakult a „*Kék Kereszt*” egyesület, de szerény eredményeket ért el. 1901-ben viszont társadalmi alapon szerveződött meg az Országos Magyar Alkoholelleses Egyesület, amely előadások szervezésével vette fel a küzdelmet az egyre terjedő alkoholizmussal szemben. A mindössze kétszáz főt számláló egyesület fáradhatatlan volt, s elsősorban az értelmiséget kívánta megszervezni a küzdelem folytatására.

Az USA-ban jelentős szerepet játszó *Good Templar* egyesület 1900-ban hazánkban is megalapította első páholyát, a Hungária páholyt, **dr. Stein Fülöp** vezetésével, aki az alkoholizmus elleni küzdelemre elsősorban az orvostársadalmat szervezte meg, 1901-ben a pedagógusokhoz, az értelmiségi pályán mozgókhoz fordult felhívással, s ennek köszönhető, hogy az Országos Közegészségi Egyesület 1903-ban megalakította alkoholelleses bizottságát. Ez a bizottság elsősorban a vidék alkoholfogyasztását mérte fel, amely megdöbbentő adatokkal szolgált: a pálinkafogyasztás mértékét mi sem jellemezte jobban, mint hogy a mezőgazdasági munkák elvállalásakor mindig szerepelt a pálinkaadag, a kocsmák felmérésekor kiderült, hogy 150-200 főre jutott egy kocsmá, átlagban a lakosság jövedelmének 25–30%-át pálinkára költötte. Viszont az is kitűnt, hogy a legelmaradottabb falvakban a kocsmá melegező is volt, ahol az ott-tartózkodást a pálinkafogyasztáshoz kötötték. A felmérések szerint bizonyossá vált, hogy Magyarország az alkoholfogyasztás tekintetében második helyen állt Európában. 1900-ban a szeszfogyasztásból származó állami adóbevétel 38,5 millió forint volt.

1905 szeptemberében Magyarországon rendezték meg a X. Nemzetközi Alkoholelleses Kongresszust, amellyel kapcsolatban a Múcsarnokban alkoholelleses kiállítást rendeztek. Valóban ez adott igazi lendületet az antialkoholista mozgalomnak és felvilágosító tevékenységnek, 1905-ben megalakult a Szociáldemokrata Párt és – a Good Templar páholyok közreműködésével – az Alkoholelleses Munkásegysület, melynek programjában szerepelt: a párt- és a szakszervezeti helyiségekből a szeszmérések kitiltása, a szakegyleteket ki kell tiltani a kocsmákból. Javaslatot tettek a munkaadóknak, hogy tiltsák be a munkahelyeken a szeszmérések működését, a gyárak közelében a kocsmák engedélyezését. 1901–1905-ben felmérést készítettek a nagyipari és kisipari munkahelyi balesetek és az alkoholos állapotok összefüggéseiről: kiderült, hogy az ilyen balesetek 70%-a részegséggel kapcsolatos, különösen hétfőn és szombaton, de a hét más napjain is. 1908-ban a Belügyminisztérium és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából felmérést készítettek az iskolai tanulók szeszesital-fogyasztásáról; a 248 ezer tanulóra vonatkozó adatlap szerint a 86 gimnázium 33 ezer tanulója közül mindössze 8 ezer volt absztinens, mindennap fogyasztott valamilyen szeszes italt 5400 tanuló. Rendkívül figyelemre méltó volt, hogy 1912-ben az állami adóbevétel a szeszdóból 182 millió, más forrásokból 138 millió forint volt. Az állam nem volt közömbös az alkoholelleses küzdelemmel kapcsolatban, viszont adóbevételének majd a felét éppen a szeszdó adta. A sajtó elég közömbösen kezelte a propagandát, nem írt ellene, de mellette sem. E propaganda legfontosabb sajtóorgánuma az 1905-ben alapított *Alkoholizmus* folyóirat lett.

Az első erőteljes alkoholelleses intézkedésrendszert a Tanácsköztársaság alkalmazta: 1919. március 23-án teljes szesztilalmat vezetett be, de rendkívül szigorú adminisztratív intézkedéseket is tett. A felvilágosító broszúrák ingyenes terjesztése mellett – az ingyenessé tett orvosi ellátás ellenére – minden kórházba került részeggel megfizettette a kezelési költséget. 1919. április 29-én felállították az Alkoholelleses Tanácsot, amely mindvégig az alkoholtilalom fenntartása mellett volt, noha sok helyen lázongott a lakosság a kemény intézkedések ellen.

Az 1920-as évektől viszont a különböző néprétegeknek szóló erőteljes propaganda mellett, amelyet a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium is támogatott anyagilag, sorra jelentek meg az alkoholfogyasztás korlátozását célzó intézkedések: a fiatalok kocsmázásának korlátozását szolgálta a 94453/1921. BM sz., valamint a 931924. BM körrendelet, a 23930/1925. BM rendelkezés viszont a serdülőkorúak részére tiltotta meg a szeszes italok kiszolgálását, az 1925. évi 456789/ Népjóléti és Munkaügyi Miniszteri rendelet a részeges állapotban történt baleseteknél – biztosítás ellenére, de nem életveszély fennállásakor – az orvosi kezelést csak fizetés mellett biztosította. Mindezen szigorú intézkedések, államilag támogatott propaganda, ismeretterjesztés és orvosi felvilágosítás ellenére nem csökkent az alkoholfogyasztás, sőt a háború évei alatt csak fokozódott. Az alkoholelles propaganda 1945 után alábbhagyott, valójában csak az 1960-as években lendült fel. A már említett 1962. és 1966. évi kormányrendelet (kényszer-elvonókúra, hatósági kényszer stb.) végrehajtása mellett a propaganda kidolgozását az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottságra ruházták, amely mellett szerepet kapott a Vörös kereszt, az ifjúsági és más tömegmozgalmak. Ekkor került alkalmazásra (1967 után) a közlekedésrendészetnél az alkoholszonda alkalmazása, az ittaság okozta baleseteknél a súlyosbító körülmény fogalma, a munkahelyeken a teljes alkoholtilalom, 1970-től megpróbálták az alkoholárúsítást hatóságilag (reggel 6–10 óra közötti tilalommal) szabályozni, ami csekély javulást hozott, de gyökeres változást nem. Az alkoholisták gyógyterápiájára több volt tbc-szanatóriumot ilyen célú kezelő és terápiás intézetté szervezték át, Nagyfán pedig a bíróság által elvonókúrára ítétek számára orvosi felügyeletű elvonóintézetet létesítettek. A magyar antialkoholista társadalmi és orvosi mozgalom következetes volt, támaszkodhatott a hatóságok segítségére, valóban nem volt kampányjellegű, közepes színvonalú eredménnyel járt. Az orvosi propaganda elsősorban az alkoholfogyasztás káros és krónikus következményeire, szövődményeire koncentrált, s e propaganda hasonló eredményekkel járt. Ettől függetlenül az állami adóbevételek jelentős forrását továbbra is a szeszipar és a szeszforgalom adta, de 1990-től a legmagasabb forgalmi adót vetették ki rá, bízva a fogyasztás csökkenésében, visszaszorulásában, hiszen a tömény szesz fogyasztását évi 21 l/főben jelölte a statisztika.

IRODALOM

- Az 1885. évi Országos Orvosi és Közegészségügyi Congresszus tárgyalásai. Budapest, 1885.
 Egészségügyi propaganda Magyarországon 1928–1929. Budapest, 1930.
 Fodor József: Iskolaorvosok és egészségtanárok a középiskolákban. Egészség, 1887, 4. sz. p. 99–107.
 Gerlóczy Zsigmond: Az egészségtan tanítása a középiskolákban. Közegészségügyi Szemle, 1890, 8-9, p. 166–174.
 Johan Béla: Az egészségügyi mintajárásokban folyó munkáról. Népegészségügy, 1928, 20, p. 1423–1427.
 Kapronczay Károly: A hazai egészségügyi felvilágosítás vázlata. Valóság, 2001, 44, 5, p. 31–41.
 Kontra László: A zöldkeresztes egészségvédelmi munka. In: Mai magyar egészségügyi közszolgálat. Budapest, 1942. p. 434–439.
 Markusovszky Lajos: Az orvos mint nevelő. Orvostudományi disszertáció. Pest, 1844.
 Neuber Ede: A főiskolai ifjúság egészségvédelme. Magyar felsőoktatás. 3. köt. Budapest, 1937. p. 291–308.
 Scholtz Kornél: Az egészség gondozása Magyarországon. Orvosi Útmutató. Budapest, 1928.